

Роттердамський Еразм

Біографія

ЕРАЗМ РОТТЕРДАМСЬКИЙ (Erasmus Roterodamus; автонім: Гертсен Герт — 28.10.1466, Роттердам — 12.07.1536, Базель) — нідерландський письменник і філософ-богослов.

Еразм Роттердамський виступав також як видавець стародавніх і сучасних літераторів, перекладач з давньогрецької мови на латину, автор праць з педагогіки. Усі свої твори Еразм Роттердамський писав латинською мовою, за винятком семи віршів, які написані давньогрецькою.

Еразм Роттердамський народився у ніч з 27 на 28 жовтня у місті Роттердамі. Рік народження точно не визначений. За різними джерелами: 1465, 1466, 1467, 1469. Він був позашлюбним сином доньки місцевого лікаря і молодого бюргера, котрий обрав кар'єру священика і тому не мав права одружуватися. Батька звали Ротгер Герард. Сина ж назвали Гергардом, що означало "бажаний", у перекладі грецькою — Еразмус, а латиною — Дезідеріус. У віці чотирьох років хлопчика віддали до школи у місті Гауда (Гуда), а ще через п'ять років Еразм Роттердамський опинився у Девентері, осередку послідовників "Нового благочестя" — нідерландського релігійного руху, що існував з XIV ст. і пропагував самовдосконалення на засадах містичного пізнання Христа і наслідування його вчинків у земному житті. Цей рух справив сильний вплив на молодого Еразм Роттердамського. Релігійна етика стала об'єктом його постійного інтересу.

У 1485 р. померла мати Еразм Роттердамського, а через рік — батько. Залишившись без підтримки, Еразм Роттердамський 1488 р. подався в монастир Стейн поблизу міста Гауда, що належав ордену августинців, і незабаром постригся в ченці. Попервах монастирське життя дуже імпонувало Еразму Роттердамському, тому що у нього було вдосталь часу для самоосвіти. Августинці мали пристойну бібліотеку, крім того, Еразм Роттердамський міг провадити вчені бесіди з гуманістично налаштованими друзями. Це Серватій Ротгер із Роттердама, Вільям Герман та Корнелій, або Аурелій, Герард із Гауди. Вони стали адресатами листів і персонажами віршів Еразм Роттердамського, поділяючи його величезний інтерес до римської поезії, особливо до Вергілія, Горация, Овідія, Ювенала, Марціала, Клавдіана, Персія, Лукана, Тібулла і Проперція. У ліриці Еразм Роттердамський цінував тонке володіння метром, довершену поетичну мову і досконалість жанрових форм. Він писав вірші упродовж усього життя, подолавши шлях від учнівської версифікації до високої вченої та релігійної поезії. Відомі 136 його віршів, серед них: елегії, оди, епітафії, пеани, ямби. Тематика цих творів досить різноманітна — від пасторальної любовної пісні до високого релігійного славословлення. Стиль відповідав темі та жанру. Улюбленим метром Еразм Роттердамського був елегійний дистих, але загалом у своїх віршах він скористався 20 відомими класичними метрами. Будучи залюбленим у римську поезію, Еразм

Роттердамський глибоко шанував чистоту латини, зіпсованої до того часу у повсякденній церковній практиці (обскурантська латина). Надалі боротьба за повернення латинській мові класичних форм стала одним із складників його філологічної, видавничої та педагогічної діяльності.

З плином часу стіни монастиря Стейн стали для Еразм Роттердамського тісними. У 1493 р. йому випала нагода покинути кляштор. Герцог Бергенський, єпископ Камбрейської єпархії, готувався до відвідин Риму і шукав секретаря, котрий би бездоганно знав латину. Цю посаду запропонували Еразму Роттердамському, і, хоча поїздка до Риму не відбулася, влітку 1495 р. єпископ відпустив його у Париж навчатися теології. У Парижі Еразм Роттердамський наполегливо студіював богословську науку, але не обмежувався вивченням лише усталеного у пізній схоластиці переліку творів. Щоб розширити коло своєї лектури, він почав серйозно вивчати давньогрецьку мову.

У червні 1500 р. Еразм Роттердамський повернувся у Париж, видав "Адагії", написав продовження цього збірника афоризмів, готував до видання "Примітки до Нового Заповіту" Лоренцо Валли і розпочав працю над перекладом Нового Заповіту з давньогрецької мови на латину. У 1501 р. Еразм Роттердамський готував до видання трактат Ціцерона "Про обов'язки", працював над книгою "Антиварвари", у якій виступає проти тих схоластів, які по-варварському відкидають античну спадщину, розвиває ідею наступності в історії культури, вважаючи новий час значною мірою залежним від попередніх епох, художні досягнення яких повинні стати матеріалом для творчого синтезу.

Першим твором, який привернув до Еразм Роттердамського загальну увагу, став "Кинджал християнського воїна" ("Енхиридіон"), створений у Лувені протягом 1502—1504 рр. У цьому трактаті, який за стилем нагадує проповідь, Еразм Роттердамський викладає свої основні морально-філософські ідеї, спираючись головню на Біблію і твори отців та вчителів церкви: Орігена, Амвросія, Ієроніма, Августина та Діонісія Ареопажита. Автор тяжіє до раціоналістичної систематизації і просвітницького спрощення віровчення, намагається протиставити схоластичним доктринам доступну і зрозумілу "філософію Христа". У центрі твору перебуває людина, її душа, дух, розум, завдання пізнання самого себе і самовдосконалення, необхідність образності, свобода волі. Життя людини Еразм Роттердамський уявляє як постійну "війну" за власну доброчесність проти зла навколишнього світу та його спокус. У цій війні людина має два види зброї: чисту молитву і ґрунтовні знання. Еразм Роттердамський вважає, що розум слід формувати з ранньої юності шляхом вивчення античних поетів та філософів, і лише потім радить починати вивчення Біблії. Святе Письмо, за Еразмом Роттердамським, — текст символічний, що вимагає глибокого осмислення. Він наполягає на активності та безкомпромісності моралі, на спрямуванні її до внутрішньої чистоти людини. Слово "кинджал", ужите у назві книги, повинно символізувати духовну безкомпромісність людини у боротьбі за власну доброчесність. Християнський теологізм у цьому трактаті поєднується з неоплатонізмом (особливо в концепції душі), елементи античної риторики — з елементами схоластичної логіки, щирість тону — з

ригоризмом. Окрім християнської літератури, Еразм Роттердамський широко цитує античні джерела. Суворий стиль наукового трактату урізноманітнюють елементи проповіді та послання. На всіх рівнях структури текст виступає віддзеркаленням переконань Еразма Роттердамського про наступність культури різних епох, їхній своєрідний діалог, у якому звеличуються високі помисли і відкидаються марнотні забобони, незалежно від їхнього (чи то поганського, а чи християнського) походження.

У 1505—1506 рр. Еразм Роттердамський вдруге відвідав Англію, де він продовжив вивчення давньогрецької мови і старовинної християнської літератури. Звідси вирушив у Італію, супроводжуючи синів королівського лейб-медика Джованні Боеріо. На дозвіллі займався розширенням "Адагій". У 1509 р. помер англійський король Генріх VII, і лорд Маунтджой відкликав Еразма Роттердамського до Англії. На шляху до Лондона Еразм Роттердамський задумав створити пародійний енкомій "Похвала Глупоті" ("Morlae encomion") і написав його впродовж тижня, одразу ж після приїзду, у гостинній оселі Т. Мора. Цей твір був вперше опублікований у 1511 р.

Похвальну промову (енкомій або панегірик) на власну честь виголошує алегорична постать пані Глупоти. Промова відповідає всім канонам риторики: містить вступ до теми, виклад суті питання, усіх способів його обґрунтування та короткий епілог. Традиції античної пародійної риторики (Ісократ, Лукіан) поєднуються з традиціями середньовічного пародійного диспуту і фольклорної "літератури про дурнів", образи якої у той час використовували німецькі письменники та публіцисти, серед котрих був і С. Брант (1457—1521), автор славетного "Корабля дурнів" (1494). Центральна частина авто-панегирика "Похвала Глупоті" за композицією нагадує середньовічне "зерцало", у якому зазвичай один за одним висвітлюються образи. С. Брант ("Корабель дурнів"), Ганс Гольбайн ("Танці смерті") також використовували прийомом "зеркала". От і пані Глупота у Еразма Роттердамського, досхочу насміявшись над людським всезнайством, перепускає перед своїми очима усіх представників суспільства. Тут і граматик, і ритор, і філософ, і богослов, і вельможі, і найвищі церковні владики тощо. Виникає парадоксальна ситуація: кожен із них, вважаючи себе мудрецем, насправді виявляється дурнем, уявляючи своє життя значним і важливим, насправді робить нікому не потрібні дурниці.

Домінантою стилю стала іронія, яка дозволила блискуче показати розпливчастість уявлень про розум і глупоту, добро та зло, високе та нище, істотне та несуттєве. Не потрібно абсолютизувати ні людської мудрості, ні людської глупоти. Від людини багато приховано, і те, що вона вважає мудрістю, в іншій ситуації може виявитися дурістю, і навпаки. Глупота ж нерідко виступає у ролі блазня, який навмисно згущує барви заради сміху, а іноді буває вельми дотепним і дуже спостережливим, особливо ж тоді, коли йдеться про актуальні проблеми часу: про війну та мир, управління державою, церкву, науку, освіту. Що вище перебуває людина у суспільній ієрархії, то небезпечнішою стає її глупота, а коли вона прагне до зовнішнього блиску — слави, багатства, позірної доброчесності, поверхової вченості, — то й поготів.

Парадокс невідповідності зовнішнього і внутрішнього в людині — одна з

найдавніших тем у літературі. Це й алквіадів Силен у "Бенкеті" Платона, і одна з провідних проблем "Розради філософією" Боеція, і новозаповітний протест проти показної мудрості фарисеїв і книжників. Відтак "Похвала Глупоті" своєрідно синтезує античні та середньовічні традиції, переосмислюючи і по-новому актуально використовуючи їх — таким чином виникає новий жанр гуманістичної пародії, на ґрунті якого також постала плідна традиція. Уже в XVI ст. його наслідували чимало авторів, зокрема В. Піркгаймер, Ф. Меланхтон. Блискуча іронічна мова заклала підвалини філософської літературної мови, у залежності від якої зізнавалися Ф. Рабле, М. де Монтень та М. де Сервантес, а про самого Еразм Роттердамського згодом говорили як про "Вольтера XVI століття".

У 1511—1514 рр. Еразм Роттердамський мешкав у Кембриджі, викладав грецьку мову і теологію, працював над перекладом листів Ієроніма та тексту Нового Заовіту. 1513 рік був тяжким для нього. Він засмучений війною, у якій папа у спілці з Іспанією та Англією воював проти Франції та Шотландії. Північ Італії охопило полум'я бойових дій. Антивоєнна тема присутня у більшості творів Еразм Роттердамського, але завершеного вигляду вона набула у славетній декламації "Скарга Миру" (1517). Автор нарікає на те, що чвари вже досягли глобальних масштабів. Вони захопили і сірому, й аристократію, і придворних, і вчених, і священиків. У людських душах вирують згубні пристрасті. Це суперечить самій природі, якій притаманна внутрішня гармонія та злагода, війна є ганебним порушенням Христового вчення і обов'язку перед людьми, адже ініціаторами кривавих чвар виступають, здебільшого, саме ті, хто мав би піклуватися про добробут громадян, — монархи та священнослужителі. На думку Еразм Роттердамського, лише милосердя може врятувати світ.

У 1514 р. Еразм Роттердамський залишив Англію і вирушив до швейцарського міста Базель. В дорозі його зупинили і передали наказ повернутися у монастир Стейн. Але Еразм Роттердамський відмовився скоритися приписові, мотивувавши своє рішення важливістю своєї праці: упродовж наступних трьох років він завершує філологічний і текстологічний аналіз та коректуру тексту Нового Заповіту. У 1517 р. Еразм Роттердамський видав виправлений і прокоментований грецький текст. Латинський переклад побачив світ у 1519 р. Тоді ж таки Еразм Роттердамський здобув підтримку від короля Карла I Іспанського, майбутнього німецького імператора Карла V, обійнявши посаду королівського радника без обов'язку служити — це стало запорукою матеріального добробуту письменника. На знак вдячності Еразм Роттердамський присвятив Карлові трактат "Виховання християнського державця" (1515), у якому поєднуються ідеали платонівського володаря-філософа, християнського монарха-батька і сучасного політика, підкреслюється важливість інтелектуального та духовного розвитку, схильності до християнського милосердя. Крім того, у ці роки Еразм Роттердамський не припиняв широкої видавничої діяльності. Так, у грудні 1519 р. він узяв участь у першому виданні книги Т. Мора "Про найкращий устрій держави і про незнаний острів Утопія".

Протягом 1517—1521 рр. Еразм Роттердамський жив у Лувені, підтримував міцні

зв'язки і листувався з багатьма гуманістами. Він — визнаний провідник гуманістів півночі. Але саме в цей час у нього ускладнилися стосунки з католицьким кліром. Усе почалося з моменту опублікування М. Лютером його знаменитих тез проти римської курії. Одразу ж була зауважена близькість релігійних шукань і критицизму Лютера та Еразм Роттердамський. Це стало приводом для звинувачення останнього. Кожен з ворожих церковних таборів вимагав підтримки від знаменитого гуманіста, погрожуючи репресіями у випадку відмови. Як видно зі "Скарги Миру" і листування, Еразм Роттердамський сприймав чвари, породжені церковними суперечками, як іще одну європейську трагедію і не хотів брати у них участі. Але події змусили його висловити своє ставлення до Реформації — він залишився католиком.

З 1521 по 1529 р. Еразм Роттердамський знову зупинився у Базелі, допоки місто не стало на бік Реформації. Тут він написав низку богословських праць, славнозвісний збірник діалогів "Домашні бесіди" (1522—1524), діалог "Ціцероніанець" (1528).

"Домашні бесіди" були надзвичайно популярними серед сучасників. Ще за життя Еразм Роттердамського було опубліковано близько 100 видань цієї книги. Автор задумав "Домашні бесіди" з педагогічною метою — як матеріал для навчання, виховання і вправлення у добрій латинській мові. Дуже серйозно ставлячись до виховання, Еразм Роттердамський обрав для своїх діалогів найактуальніші теми: війна та мир, проблеми церкви, родина та шлюб, виховання шкільне та домашнє, гігієна й етикет. Серйозність теми завжди поєднується з ігровим елементом у самій структурі розповіді. Іронічна сценка, комедійна сценка, побутова замальовка посилюють виразність, дозволяють відмовитися від прямого дидактизму. Діалоги досить різноманітні за композицією. Вони можуть складатися з реплік, промов і навіть оповідок. Розповідь нерідко містить елементи інших жанрів середньовічної міської літератури (анекдот, шванк). Таким чином, "домашня бесіда" Еразм Роттердамського — синтез традицій Лукіана, Петронія, Ювенала, міської сміхової культури у поєднанні з сучасною темою та класичною латиною — стає новим жанром гуманістичної літератури.

Серед діалогів Еразм Роттердамського особливий характер має діалог-памфлет "Ціцероніанець". Він дуже важливий для розуміння естетики і смаку північноєвропейського гуманізму. Головна проблема памфлету: що означає наслідувати античність? Це наслідування не можна сприймати як рабське копіювання. Сучасність ставить перед людиною нові завдання, і вирішувати їх треба у раціональних, сучасних формах, які відповідають поставленій меті. Нерозумними є ті т. зв. гуманісти, котрі, поклавши все життя на укладання словника мови Ціцерона, тепер не хочуть визнавати жодного слова, що не входить до цього словника. Еразм Роттердамський, як завжди, застосовує карикатуру, зображаючи ціцероніанця, який перед читанням Ціцерона здійснює ритуальну купіль, молиться на його портрет або носить його зображення на шії, наче ладанку. У Ціцерона, вважає Еразм Роттердамський, слід навчатися способів створення досконалого стилю, методів композиції промови, але не втрачаючи почуття часу. Цю ж думку гуманіст висловлює у праці "Про те, як слід писати листи": жодного

фанатичного копіювання античних зразків, традиції — це лише школа для розуму та смаку.

Одним із найзнаменніших полемічних творів Еразм Роттердамського є діатриба "Про свободу волі" — не лише тому, що вона спрямована проти Лютера, а й передусім тому, що у ній висвітлюється одна із найдискусійніших проблем часу, яка входить до концепції людини. Лютерівську доктрину про цілковиту попередню визначеність у долі людини Еразм Роттердамський прийняти не міг, як не міг остаточно стати на бік Піко делла Мірандоли ("Слово про гідність людини", 1486), котрий стверджував, що людина власними зусиллями може піднятися вище за ангелів. Нехтування свободою волі позбавляє людину прагнення до самовдосконалення, відбирає у неї сенс життя, дискредитує посмертне спокутування гріхів. А сподівання лише на свою волю робить людину надто зарозумілою. Еразм Роттердамський вважає, що все впливає з божественної необхідності, а завершується в міру божественної благодаті. Тобто дії належить бути з необхідності, але перебіг і склад цієї дії залежить від волі і вибору людини. Головну роль у всьому цьому, на думку Еразм Роттердамського відіграє мораль: "Щире бажання стати доброчесним — це вже певна чеснота, отож, я вважаю, що не слід відкидати серце, сповнене таких помислів, навіть якщо спроба не завжди виявляється успішною". Аргументуючи свої міркування, Еразм Роттердамський часто посилається на патристику, особливо на Августина, цитує античних стоїків, змішує стильові барви задля концентрації в одному тексті усіх прийомів риторичної переконливості.

У 1529 р. Еразм Роттердамський переїхав до австрійського містечка Фрайбург і жив тут до 1535 р. Крім богословських роздумів, він віддавав багато часу роботі над творами з педагогіки, вбачаючи у цьому свій внесок у формування нової школи, тобто нової ментальності, а отже, й іншого суспільства в майбутньому. Серед праць останніх років найвідомішими є "Про раннє і доброчесне виховання дітей" (1529), "Про пристойність дитячої поведінки" (1529), "Про укохану злагоду в церкві" (1533), "Про приготування до смерті" (1534). Еразм Роттердамський тяжко приголомшила звістка про страту його друга Т. Мора (1535). У невимовній скорботі сивоголовий вже і кволий Еразм Роттердамський сказав: "У мене таке відчуття, немовби я сам страчений разом із ним". Лише на рік пережив він свого колегу: помер 12 липня 1536 р. у Базелі.

Перше зібрання творів Еразм Роттердамського побачило світ у Базелі в 1540 — 1541 рр. і складалося з 9 томів (видавець І. Фробейн). Підготував публікацію учень і друг Е. Р. Беат Ренан (1485—1547) за планом, який склав ще сам письменник. Друге зібрання творів (10 томів) вийшло друком у Лейдені в 1703-1706 рр.

Праці нідерландського гуманіста були відомі вченим Києво-Могилянської академії, вони були в бібліотеці цього навчального закладу, педагогічні принципи Еразм Роттердамського використовувалися при організації навчання. У бібліотеці Києво-Могилянської академії збереглося прижиттєве видання "Примітки до Нового Завіту" (1527). У 60-х рр. XVII ст. Є. Славинецький переклав брошуру Еразм Роттердамського "Про пристойність дитячої поведінки" під назвою "Громадянство звичаїв дитячих". І.

Вишенський полемізував із Еразм Роттердамським щодо деяких положень, які той висловив у "Похвалі Глупоті", Ф. Прокопович згадував його у книзі "Риторика". До спадщини Е. Р. звертався Г. Сковорода, використовував його думки і образи. Мотиви твору "Похвала Глупоті" розробляли поети С. Симонід, Л. Баранович, С. Климовський. Із творами Еразм Роттердамського були добре обізнані М. Смотрицький, А. Радивилівський, Л. Зиза-ній, Х. Філалет та ін.